

Картина світу особистості в юнацькому віці як психологічна проблема

Стаття присвячена дослідженню особливостей картини світу особистості в юнацькому віці. Окреслено різні підходи до розуміння поняття “картина світу”, названо структурні компоненти, розглянуто механізми її формування та функції. Розкрито особливості картини світу юнака в контексті побудови суб’єктивної картини. Відмічено, що картина світу юнака містить “серцевину”, спільну для членів соціальної групи, до якої він належить. Підкреслено відмінність картини світу особистості у юнацькому та дорослому віці.

Ключові слова: картина світу, образ світу, суб’єктивна картина світу, юнацький вік.

Статья посвящена исследованию особенностей картины мира личности в юношеском возрасте. Определены различные подходы к пониманию понятия “картина мира”, названы структурные компоненты, рассмотрены механизмы ее формирования и функции. Раскрыты особенности картины мира юноши в контексте построения субъективной картины. Отмечено, что картина мира юноши содержит “серцевину”, общую для членов социальной группы, к которой он принадлежит. Подчеркнуто различие картин мира личности в юношеском возрасте и во взрослом.

Ключевые слова: картина мира, образ мира, субъективная картины мира, юношеский возраст.

Постановка проблеми. Впродовж свого життя людина освоює навколишній світ. Вона набуває знань, аналізує події, явища, стосунки, осмислює місце та роль у соціумі. Внаслідок цього в її свідомості виникає психологічна реальність – картина світу. Із нескінченного потоку інформації особистість обирає найсуттєвішу, спрощує її, підлаштовує під своє розуміння та категорії мислення, а тоді вносить у картину світу, яка визначає стратегію поведінки, стиль життя та образ власного “Я”. Такі операції відбуваються впродовж усього індивідуального розвитку людини, але отримані знання та досвід на різних етапах неоднаково усвідомлюються та засвоюються. В науковій літературі зазначено, що віковий період до 18 років є найбільш значимим для формування картини світу. А надалі, у процесі переходу особистості від одного етапу *онтогенезу* до іншого, вона зазнає часткових змін і доповнень, добудовується та вдосконалюється. У юнацькому віці, коли обирається життєвий

шлях, структурується майбутнє, формується соціальна позиція і основи світогляду, суб'єктивна картина світу стає “базою”, на основі якої молода людина формує життєві орієнтації.

Актуальність дослідження картини світу особистості у юнацькому віці визначається відсутністю переконливого трактування її особливостей, чіткого розуміння механізмів розвитку, структури та функцій. Знання цих явищ та процесів дасть змогу зрозуміти, як молода людина сприймає та інтеріоризує інформацію, співпрацює з носіями інших картин світу, адаптується до змін, а також дозволить управляти ними з метою сприяння особистісному зростанню і самореалізації у різних сферах життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи поняття “картина світу”, ми опиралися на дослідження змісту цієї категорії (М. Вебер, О. Колісник, М. Хайдеггер, К. Юнг та ін.), її суміжних понять (Є. Артем'єва, О. Леонтьєв, Т. Козакова, С. Смирнов та ін.), вивчення механізмів побудови картини світу (І. Андреева, Дж. Лакоф, М. Джонсон), особистісних особливостей картин світу (Ф. Василюк, С. Максименко, Т. Титаренко).

Поняття “картина світу” останнім часом стає все важливішим у людинознавстві. Сьогодні його використовують науковці багатьох галузей знань – історики, етнографи, соціологи, філологи, психологи тощо.

Окремі аспекти цього питання знаходимо у дослідженнях Е. Фромма, О. Шпенглера, М. Хайдеггера, К. Юнга.

М. Хайдеггер у праці “Час картини світу” висловив своє розуміння понять “світ” та “картина”. Світ, на думку вченого, який є позначенням суттєвого, не обмежується природою, космосом чи історією. Він стає картиною там, де є суттєве – те, на що особистість налаштована. Картина світу – це “не картина, яка відображає світ, а світ, який розуміється як картина” [11; с. 45]. Людина сама обирає, що для неї є суттєвим, і вносить його у свою картину світу.

На думку К. Юнга, картину світу можна трактувати як абстрактно сформовану установку, яка є психологічним поняттям, що визначає спрямованість та особливе розташування психічних смислів. Психологічна установка має певну ціль, яка обґрунтовується досвідом, принципами та емоціями. Розвиток свідомості зумовлює побудову картини світу. Механізмами її формування є набуття досвіду, знань та усвідомлення цілей. Картина світу є надзвичайно важливою в житті людини, оскільки без цілісного образу світу вона не зможе зрозуміти себе. “Тільки в дзеркалі власної картини світу, – зазначав К. Юнг, – ми можемо побачити себе повністю. Тільки в образі, який ми створюємо, можемо постати перед собою” [12, с. 223].

В окремих наукових розвідках поняття “образ світу”, “схема реальності”, “когнітивна карта”, “етнічна картина”, “символи світобудови” використовуються як аналоги “картини світу”. Слід відмітити, що зазначені синонімічні поняття мають низку спільних рис, але їх не можна повністю ототожнювати.

О. Леонт'єв, автор концепції образу світу, відмічав, що в процесі своєї діяльності людина будує багатовимірний образ світу, активно “черпаючи” його з об'єктивної реальності. Головним є не те, за допомогою яких способів це відбувається, а який образ буде створений у результаті. Вчений вважає, що людина бачить навколишній світ в чотирьох вимірах: висоті, ширині, глибині і часі. Окрім них, світ приймає п'ятий вимір – квазівимір – “значеннєве поле, в якому відкривається людині об'єктивний світ. Це – смислове поле, система значень” [5; с. 4], яке, власне кажучи, і є своєрідною картиною світу. Цей вимір є вкрай важливий, бо орієнтація людини у світі неможлива, якщо в її особистому досвіді немає запасу значень (оцінок). Іншими словами, картина світу допомагає людині оцінити навколишні події, виявити, що для неї є корисним, а що загрозливим.

У контексті означеної проблеми Р. Свиначенко, який досліджує відображення часової складової в картині світу суб'єкта, обґрунтовує визначення картини світу як сукупності уявлень і переживань суб'єкта про навколишній світ. Під поняттям “образ світу” він розуміє цілісний суб'єктивний образ зовнішньої реальності, побудований на основі індивідуальних відчуттів [8].

С. Смирнов вважає, що образ світу представляє собою цілісну, “моністичну” систему пояснень фактів і явищ навколишньої дійсності. Вчений запропонував розрізняти в її структурній моделі ядерні та поверхневі структури, відзначаючи, що “образ світу є ядерним утворенням по відношенню до того, що на поверхні виступає у вигляді чуттєво оформленої картини світу” [10, с. 151]. Ядро – це уявлення про світ у цілому, базис людського існування, що лежить в основі суб'єктивної картини світу і уособлює властивість орієнтуватись у світі, а поверхневі структури, що можуть бути оформлені чуттєво та раціонально, надають знання про світ.

Картина світу має свою структуру. Так, Ю. Аксьонова зазначає, що картина світу є сукупністю певною мірою впорядкованих складових – конкретних образів, уявлень, значень, а тому з точки зору наявності рівнів соціального простору можна виділити в ній такі компоненти: одиничні (індивідуальні), особливі (які є спільними для людей певної соціальної або статево-вікової групи) й загальні (ті, які поділяє людство в цілому, – універсальні) [1].

Досліджуючи особливості переживань людини, Ф. Василюк підкреслює особливу значущість в “образі світу” емоційного компонента. Образ світу, зазначає вчений, являє собою межову сутність, одним боком звернену до об’єктивно існуючої реальності (зовнішнього світу, мови і культури), а другим – до непосредної суб’єктивності [2]. Переживання спрямовані на перебудову внутрішнього світу та підвищення усвідомлення життя. Емоційно-ціннісний компонент образу світу є фактором, що детермінує поведінку суб’єкта залежно від способу сприйняття ним світу, з яким будуються взаємовідносини, відбувається взаємодія.

В науковій літературі зазначається, що картина світу характерна лише для окремо взятої особистості. Такі соціальні утворення, як нація, етнос, культура, професійна група мають власні диференційовані картини світу. Так, Р. Редкліф зазначав, що картина світу є баченням світобудови, характерним для того чи іншого народу, уявлення членів суспільства про самих себе і свої дії, власну активність у світі [13]. Окрім того, кожному поколінню відповідає своя картина світу, що впродовж багатьох віків зумовлює непорозуміння батьків та дітей. Кожне нове покоління вибудовує “власну” картину світу, яка дозволяє йому адекватно адаптуватися у світі та впливати на нього. Різноманітність картин світу різних поколінь “зумовлюється не лише соціальними та культурними змінами середовища існування людини, а й наявними у людини інтелектуальними ресурсами, які пов’язані з особистісними властивостями людини [3].

Картина світу виконує різноманітні функції, які витікають із природи і призначень людської життєдіяльності. Це, перш за все, інтерпретативна (здійснити бачення світу) і регулятивна (служити орієнтиром у світі, бути універсальним орієнтиром людської життєдіяльності) (С. Симоненко), світоглядна, методологічна, евристична, описова, пояснювальна, систематизуюча та функція передбачення (В. В’язовкін).

Отже, у науковій літературі поняття “картина світу” має різнобічне обґрунтування. Досліджено її особливості, зміст, структуру, роль емоційного компонента, механізми формування, функції та зв’язок з іншими категоріями. Проте картина світу особистості на різних етапах онтогенезу досліджена недостатньо. Окремі наукові розвідки присвячені становленню соціальної, суспільної картини світу дітей (Р. Буре, Н. Виноградова, Р. Жуковська, О. Князева), проблемі з’ясування сутності поняття “дитяча картина світу” (В. Абраменкова, М. Осоріна, Є. Сапогова), аспектам формування картини світу в дошкільному віці (Т. Ко-

марова, Л. Компанцева, З. Лиштван, Р. Чумічева), етнопсихологічним особливостям картини світу дітей молодшого шкільного віку (І. Маякова), механізмам впорядкування картини світу підлітків (В. Лунькова). Проте, особливості картини світу юнака досліджені фрагментарно.

Недостатня наукова розробленість окресленої проблеми і водночас її актуальність визначили вибір теми дослідження та його мету – поглибити уявлення про сутність поняття “картина світу”, з’ясувати та проаналізувати особливості картини світу особистості в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Задля реалізації поставленої мети вважаємо за доцільне окреслити характеристики картини світу в юнацькому віці у контексті формування суб’єктивної картини світу. Важливим є з’ясування того, якими є особливості картини світу юнака, які специфічні “маркери” визначають її відмінність від картини світу особистості на інших вікових етапах розвитку.

Насамперед підкреслимо характерні риси юнацького віку. Цей період життя людини є неповторним та унікальним. Він має свою палітру ознак. Молода людина входить у нову для себе соціальну ситуацію розвитку. В її центрі – вибір професії та перехід до самостійного життя. Юнак переходить на якісно новий – усвідомлюваний етап становлення. У нього вибудовується цілісний світогляд та формується готовність до самовизначення. Особистість у цьому віці інтенсивно пізнає навколишнє, завдяки чому збагачується і наповнюється її внутрішній світ.

Потрібно зазначити, що картина світу юнака містить загальну соціокультурну “серцевину” (або “ядро”), спільну для членів тієї культури, народу, соціальної групи або спільноти, до яких він належить.

Із народження оточення транслює молодій людині вже готове, апробоване попередніми поколіннями бачення світу. Його передачу та підтримку забезпечують сім’я, церква, система освіти, ЗМІ, мистецтво тощо. Згідно міркувань І. Маякової, в процесі засвоєння світобудови важливу роль відіграють стереотипні уявлення (Земля крутиться) та індивідуальні уявлення особистості, сформовані в сфері її мислення, уяви і творчості [6].

У процесі осмислення, інтерпретації навколишньої дійсності та активної духовної діяльності юнак вибудовує суб’єктивну, тобто індивідуальну картину світу – “суб’єктивний образ об’єктивної реальності” [5], який допомагає йому орієнтуватись у навколишньому світі.

Зауважимо, що суб'єктивна картина світу відображає внутрішній світ людини, тобто її індивідуальність. Вона пов'язується з мета-рівнем візуально-мисленнєвої стратегії, яку “можна розглядати як когнітивно-особистісну модель бачення світу, бачення проблеми” [9; с. 149]. Суб'єктивна картина не є тотожною навіть у людей, які за своїми спадковими якостями ідентичні або перебувають в одному і тому ж середовищі.

Суб'єктивна картина світу юнака – це система різноманітних взаємовідносин з навколишнім світом. У її формуванні беруть участь усі сторони психічної діяльності юнака: відчуття, сприймання, уявлення, а також вищі форми мислення і самосвідомість. У дослідженнях Л. Подшивайлової простежуємо думку про те, що інструментами побудови картини світу є концептуалізація та категоризація. Нова інформація про навколишній світ, відчуття, поведінку об'єднуються у концепти – утворення, які забезпечують збереження інформації у внутрішній реальності людини. Концептуальні структури, в свою чергу, об'єднуються у певні тематичні категорії, які забезпечують акумулювання знань індивіда та суспільства, в якому він живе. Картина світу заповнюється концептами і категоріями, в яких опредмечується і набуває особистісного смислу оточуючий світ, зберігається та відтворюється набутий досвід [7].

У каркас суб'єктивної картини юнака вбудовуються його власні принципи, уявлення, припущення про світ. Вони функціонують при необхідності розуміння, інтерпретації чи оцінки подій, власних вчинків, життєвих ситуацій. Суб'єктивна картина світу охоплює сукупність знань та уявлень, визначає особливе розташування психічних смислів.

Накопичуючи знання, юнак надає перевагу тій інформації про навколишнє, яка має цінність і виняткове значення для майбутнього життя в суспільстві. Це пов'язано з професійним самовизначенням та уявленнями про майбутнє, які виникають у його свідомості. Він сприймає та опрацьовує об'єми інформації, а потім диференціює та засвоює, порівнюючи з тим, що вже йому відомо або в чому обізнаний. У своїй картині світу юнак моделює навчальну діяльність та будує власне майбутнє. Він чітко визначає кроки, які потрібно робити під час вибору та здобуття професії, адаптації в новому середовищі та формуванні міжособистісних стосунків.

У науковій літературі зазначається, що структурними компонентами суб'єктивної картини світу є смислові конструкти. Це інтегральні системи особистісних смислів, які функціонують як установки, мотиви, особисті цінності.

В процесі становлення нового рівня самосвідомості, формуванні світобачення та самовизначення, юнак замислюється над змістом життя. Шукаючи його, постає перед запитаннями: “Хто я?”; “В якому світі я живу?”; “Які мої можливості?”; “Як я можу прожити своє життя, аби найкращим чином задовольнити свої потреби, актуалізувати цінності?”. Юнак замислюється над спрямованістю власного розвитку та своїми особистими цілями та обдумує проблеми всього суспільства або і світу в цілому. Пошуки смислу життя несуть позитивний потенціал для юнака, оскільки сприяють побудові підвалини стилю життя, власного образу, картини світу, розширенню системи моральних цінностей.

Смисли життя не бувають мисленнево чи понятійно репрезентовані. Вони залишаються лише вправою для юнацького мислення, проте виявляються у його характеристиках суб’єктивного ставлення до світу. Сприймаючи інформацію про певний предмет чи явище, юнак оцінює його і визначає своє відношення до нього [4]. Таким чином з’являються знання про певне явище чи предмет, власне ставлення до нього, а також установка на свою поведінку при повторній зустрічі з ним.

Оскільки картина світу дорослого є більш дослідженою, то окреслимо характеристики картини світу юнака, в контексті порівняння її з картиною світу дорослого.

Можемо констатувати, що відмінність картин юнака і дорослого визначає особистісний досвід, до структури якого входять набуті знання та життєві перипетії, які людині довелося пережити. Характеризуючи суб’єктивну картину світу особистості у юнацькому віці, потрібно відмітити її відкритість до світу. Юнак вважає, що простір надзвичайно широкий і в житті все можливо. Його картина світу ще не загромаджена блоками досвіду, тому він часто оптимістично налаштований та бачить позитивне у навколишньому. А доросла людина, яка має заповнену картину світу, усвідомлює, що не все можливо і безпечно. Вона зв’язана ригідними думками про те, як правильно діяти і жити, яким має бути життя. Такі уявлення обмежують світ дорослого. Відсутність вільного простору у його картині світу і веде до песимістичних настроїв щодо зовнішнього світу. Дорослі люди (батьки, родичі, вчителі) прагнуть передати такі знання та уявлення молоді, оберігаючи цим від негативних явищ зовнішнього світу. Вони виступають в ролі посередників між культурними цінностями, нормами зовнішнього світу та юнацькою картиною світу, створюючи умови для фізичного, морального, соціального, художньо-естетичного, інтелектуального та духовного розвитку.

Варто зауважити, що дослідження картини світу юнака повинно відбуватися в тісному зв'язку з аналізом його переживань щодо приналежності до світу, емоційної оцінки світу, задоволеності або розчарованості ним, які не просто впливають на таку конструкцію, як картина світу, а детермінують її особливості. Емоційні переживання допомагають юнаку конструювати власну унікальну картину світу. Отже, суб'єктивна картина світу юнака є продуктом його власної активності, переживань, подій та досвіду.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. На основі набутого, а також запозиченого досвіду юнаки створюють суб'єктивну картину світу – своє бачення навколишнього, розуміння суті речей, правильності або неправильності прийнятих рішень та вибору певних життєвих позицій. Картина світу юнака потрапляє під вплив різноманітної інформації, яка об'єднується у базові структури завдяки механізмам побудови картини – концептуалізації та категоризації.

Перед юнаком, який перебуває у ситуації вибору, відкривається безліч можливостей. Картина світу стає картою-схемою, яка керує поведінкою, стосунками з іншими, цінностями, нормами, допомагає діяти у світі та не дозволяє досвіду молодій людині стати хаотичним.

Серед структурних компонентів, які інтегрують картину світу, є особистісні зміст, знання та уявлення. Важливу роль також відіграють біографічні події, які сприяють побудові унікальної суб'єктивної картини. Переживання “зафарбовують” картину світу юнака, суттєво доповнюють її емоційними образами життєвих ситуацій, взірцями поведінки та почуттями. Чим багатша картина світу юнака, тим багатогранніші його взаємовідносини із навколишнім світом.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виокремленні критеріальних ознак та з'ясуванні основних показників, які характеризують картину світу юнака.

Список використаних джерел

1. Аксенова Ю. А. Символы мироустройства в сознании детей / Ю.А. Аксенова. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 272 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций)/Ф. Е.Василюк. – М., 1984. – 200 с.
3. Зазимко О.В. Психологічні характеристики життєвого досвіду в юнацькому віці: [Електронний ресурс]: О.В. Зазимко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpip/2/2010_6/st9.pdf
4. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2001. – 992 с.

5. Леонтьев А. Н. Психология образа / А.Н. Леонтьев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. – Психология, 1979. – № 2. – С. 3-13.
6. Маякова І. В. Етнопсихологічні особливості картини світу дітей молодшого шкільного віку: дис. кандидата психологічних наук: 19.00.07/ Ірина Володимирівна Маякова. – К., 2009. – 200 с.
7. Подшивайлова Л.І. Категоризація та концептуалізація явищ дійсності як механізми побудови картини світу людини: [Електронний ресурс] // Л.І. Подшивайлова, Є.А. Щербань // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. – 2010. – Том XII, частина 6. – С. 302-308. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2010_12_6/302-308.pdf
8. Свиначенко Р. М. Відображення часової складової в картині світу суб'єкта: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / Р.М. Свиначенко; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2008. – 17 с.
9. Симоненко С. М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід / С. М. Симоненко. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320 с. – С. 149.
10. Смирнов С. Д. Понятие “образа мира” и его значение для психологии познавательных процессов / С.Д. Смирнов // А.Н. Леонтьев и современная психология. – М., 1983. – С. 149–155.
11. Хайдеггер А. М. Время картины мира / А. М. Хайдеггер // Время и бытие: Статьи и выступления. – М., 1993. – С. 41–62.
12. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. – М.: Прогресс, 2006. – 331 с.
13. Redfield R. The Primitive World View. Proceedings of the American philosophical Society / R. Redfield. – New-York: New-York-Press, 1952.

The article is devoted to the investigation of young man's world image peculiarities. Different approaches to the understanding of notion “world image” are outlined, mechanisms of its formation, structural components and functions are described. Young man's world image peculiarities are characterized in the context of his subjective world image formation. It is mentioned that young man's world image include “core” common for the members of the social group he belongs to. The difference between young man's world image and adult's world image is emphasized.

Keywords: world image, world appearance subjective world image, young age.

Отримано: 12.01.2012 р.